

Ірина Сергіївна КУРБАТОВА,
здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії прокуратури України (м. Київ),
вул. Предславинська, 45/9, Київ, 03150,
kurbatova.iryna@gmail.com

УДК 343.85

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ЩОДО ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ

Охарактеризовано заходи загальносоціального запобігання злочинам щодо осіб похилого віку, проаналізовано особливості їх соціального захисту як пріоритетного напрямку державної діяльності. Досліджено стан правового забезпечення та проблематику реалізації основних прав і свобод літніх людей в Україні. Звернуто увагу на впровадження заходів адаптації літніх людей у суспільстві як запоруку запобігання злочинам стосовно них. Визначено, що найважливішим заходом загального соціального запобігання злочинам щодо осіб похилого віку слід визнати їх належний соціальний захист, оскільки саме його рівень є на сьогодні найпоширенішою детермінантою вчинення злочинів щодо них. За результатами проведеного дослідження внесено низку пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства, в тому числі і конституційно-правових норм, запропоноване авторське визначення вікової ознаки як критерію можливих правових обмежень щодо осіб похилого віку.

Ключові слова: загальносоціальне запобігання, злочин, похилий вік, літні люди, соціальний захист.

В Україні останніми роками констатується ускладнення криміногенної ситуації, а загрозливі тенденції до щорічного збільшення злочинів проти осіб похилого віку зумовлені не лише “старінням населення, а й дедалі більшою меркантилізацією суспільства, зниженням загального рівня його моральності, переоцінкою базових цінностей та ін.” [1, с. 183]. Такі злочини щодо однієї з найбільш соціально незахищених категорій населення підривають конституційні гарантії прав і свобод, недоторканності та безпеки цих осіб, а масштаби злочинності демонструють недосконалі правові засоби їх захисту державою. Тож суспільство має визначити такий захист осіб старшого покоління одним із пріоритетних організаційно-управлінських і морально-правових напрямів діяльності держави.

У теорії кримінального права і кримінології окремі питання злочинності, від якої потерпають літні люди, та запобігання злочинам проти них досліджувалися в роботах А. В. Андрушка, Ю. М. Антоняна, О. В. Барсукової, Л. В. Борових, М. В. Войтіна, М. М. Гернета, О. М. Гришко, Є. Б. Дороніної, Ю. О. Карпишевої, В. П. Петкова, П. В. Разумова, Ю. О. Репецької, О. Д. Сітковської, В. В. Тирського та інших науковців. Проте низка питань, пов’язаних із вчиненням злочинів щодо цієї категорії осіб, наразі залишається поза межами наукових досліджень. Одним із ключових питань, на наш погляд, є загальносоціальне запобігання таким злочинам, розгляд якого і є метою статті.

Кримінологічна доктрина виробила теоретичне розуміння загальносоціального запобігання злочинам як сукупності правових, соціально-економічних,

інформаційних, організаційно-управлінських, соціально-психологічних, культурно-виховних та інших заходів, які здійснюються з метою вирішення важливих економічних та соціальних завдань, усунення негативних суспільних явищ та процесів. “Заходи загальносоціального запобігання, — вказував свого часу А. П. Закалюк, — мають своїм об’єктом явища, факти, прояви тощо, які мають із злочинністю хоч і не спричиняючий чи обумовлюючий, але інший детермінуючий, здебільшого кореляційний зв’язок або зв’язок станів” [2, с. 328].

Реалізація загальносоціальних заходів запобігання злочинності забезпечує позитивні зрушення в суспільстві, всебічний розвиток тих його чинників, які хоча спеціально і не направлені на усунення або нейтралізацію причин злочинності, але сприяють створенню умов, що виключають або нейтралізують дію криміногенних чинників. Проведення таких заходів створює економічні, організаційні, політичні й інші умови для ефективного здійснення спеціально-кримінологічних заходів, під якими розуміються такі, що безпосередньо спрямовані на усунення причин і умов, що сприяють скоєнню злочинів. Як зазначає В. В. Голіна, без адекватного вирішення вказаних проблем даремно сподіватися на ефективне запобігання геронтологічній злочинності засобами спеціально-профілактичної діяльності [3, с. 212].

У доповіді Генерального секретаря ООН “Подальша діяльність за підсумками II Всесвітньої асамблеї з проблем старіння” на 66-й сесії Генеральної Асамблеї 14 липня 2011 р. наголошено на значних масштабах поширення насильства і жорстокого поводження з літніми людьми, під якими зазвичай сприймаються фізичні, емоційні чи сексуальні наруги у багатьох формах, включаючи примусове встановлення опіки, а також фізичне насильство у лікарнях та родині. Особливу увагу звернуто на найбільш уразливі групи літніх людей — мігрантів, інвалідів, жінок, а також тих, які проживають у злиднях та не мають власної домівки. На підставі аналізу правозастосовної практики світового співтовариства Генеральна Асамблея визначила комплексний та багаторівневий характер таких негативних соціальних явищ, в основі яких лежать такі фактори, як зростаюча залежність, ізоляція, уразливість, нав’язування обмежень, недостатність фінансових засобів. У результаті цього літні люди, як і раніше, стикаються з багаточисельними загрозами щодо їх власності, доходів чи майна, у тому числі з шахрайством, крадіжками, експропріацією земель, шахрайським позбавленням (обмеженням) своєї дієздатності з метою отримати контроль над їх фінансами [4]. Тож загальносоціальне запобігання злочинів стовоно осіб похилого віку передбачає комплекс таких заходів, що спрямовані передусім на обставини, які мають зовнішній характер, зокрема на їх складне соціально-матеріальне становище, зростаюче негативне ставлення до них з боку суспільства, сім’ї чи близьких.

Найважливішим заходом загальносоціального запобігання злочинам щодо осіб похилого віку слід визнати їх належний соціальний захист, адже саме недостатній чи просто низький рівень їх соціальної захищеності виступає сьогодні найпоширенішою детермінантою вчинення щодо них злочинів.

Соціальний захист осіб похилого віку унормовується цілою низкою міжнародних та європейських документів, зокрема Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. і Європейською конвенцією про соціальне забезпечення від 14 грудня 1972 р. Слід вказати і на рекомендації, висловлені у Віденському міжнародному плані дій з проблем старіння, прийнятому на Всесвітній асамблеї у 1982 році; Гонконгівській декларації стосовно поганого поводження з людьми похилого віку 1989 року; Принципах ООН щодо літніх людей 1991 року; Декларації з проблем старіння 1992 року, прийнятій на II Всесвітній асамблеї з питань старіння у 2002 році; Рекомендаціях Ради Європи R (87) 22 щодо обстеження і нагляду за літніми людьми 1987 року; Рекомендаціях Ради Європи R (94) 9 “Соціальна згуртованість і якість життя” 1994 року; Рекомендаціях Ради Європи 1428 щодо майбутнього старшого покоління: захисту, участі і розвитку 1999 року та інших документах.

Чільне місце в системі актів міжнародного законодавства у сфері соціального захисту осіб похилого віку займає Європейська соціальна хартія 1961 року (переглянута у 1996 році), яка ратифікована Україною у 2006 році.

У цій Хартії право осіб похилого віку на соціальних захист включає надання їм:

1) можливості якомога довше залишатися повноцінними членами суспільства, шляхом:

а) забезпечення достатніх ресурсів, які дозволяють їм жити на задовільному рівні і брати активну участь у суспільному, соціальному і культурному житті;

б) забезпечення інформації про послуги і програми, які існують для осіб похилого віку, а також про можливості їх використання такими особами;

2) можливості вільно обирати спосіб свого життя і незалежно жити у знайомому для них оточенні так довго, як вони забажають і зможуть, шляхом:

а) забезпечення житла, пристосованого до їхніх потреб і стану здоров'я, або шляхом надання належної допомоги для реконструкції їхнього житла;

б) забезпечення медичного обслуговування та послуг, яких вимагає їхній стан здоров'я;

3) забезпечення особам похилого віку, які проживають у будинках для пристарілих, гарантій надання належної допомоги із повагою до їхнього особистого життя і гарантій участі у прийнятті рішень, що стосуються умов життя у їхньому будинку для пристарілих [5].

Прискорені темпи старіння населення об'єктивно зумовлюють зростання серед осіб похилого віку людей із розладами і порушеннями стану здоров'я. Це зумовлює необхідність окремого соціального захисту найбільш незахищених серед цих осіб — інвалідів. Базовими міжнародними документами у сфері їх захисту виступають, зокрема, Декларація про права інвалідів від 9 грудня 1975 р. та Конвенція ООН про права інвалідів від 13 грудня 2006 р. Остання ратифікована Україною у вересні 2008 року. Згідно з положеннями вказаної Декларації інваліди незалежно від походження, характеру і важкості каліцтва чи інших їх недоліків мають ті самі основні права, що і співгромадяни їхнього віку. Так, вони мають бути захищені від будь-якої експлуатації, від будь-яких видів поведінки, що мають дискримінаційний, образливий чи принижуючий характер. Особливі потреби таких людей мають братися до уваги на всіх стадіях економічного і соціального планування [6]. А право на соціальний захист інвалідів-осіб похилого віку як право на доступ до програм соціального захисту та програм скорочення масштабів убогості визначено у зазначеній Конвенції окремим пунктом [7].

Таким чином, старіння населення відображається у всіх сферах їх соціального забезпечення: охороні здоров'я, довготривалому догляді, витратах по безробіттю, інвалідності, сімейних видатках тощо. Звідси — першочерговим кроком на шляху належної адаптації населення до неминучого старіння має бути забезпечення гідного рівня життя людей похилого віку.

Звісно, йдеться не про номінальне підвищення пенсій, які не встигають за зростанням цін на товари щоденного споживання. Потрібен пошук нових джерел формування пенсійних виплат, зокрема розвиток нетрадиційних (недержавних) форм соціального захисту, який притаманний розвинутих державам Європи.

Міжнародною асоціацією соціального забезпечення (*International Social Security Association*) розроблено окремі пропозиції із врахуванням змін у віковій структурі населення, дотримання яких сприятиме активній адаптації осіб похилого віку в сьогоденному житті та налагодженні економічного благополуччя суспільства у цілому. Це, зокрема, такі:

— інтеграція індивідуальних та державних трансфертів у системі соціального забезпечення, адже допомога держави літнім особам суттєво знижує надання останніми допомоги дорослим дітям та онукам;

— дотримання принципу справедливості між поколіннями (зв'язок між пенсіями та заробітними платами або залежність пенсій від зростання цін з метою уникнення ризику зменшення рівня життя літніх осіб у разі інфляції);

— підтримка і заохочення особистої відповідальності за підвищення власного рівня життя (способи стимулювання можуть бути різними, але основну роль має відігравати держава);

— вжиття заходів, покликаних стимулювати працівників літнього віку до продовження трудової діяльності шляхом їх безперервного навчання, підвищення кваліфікації та створення гідних умов праці, її оплати. У цьому відношенні корисним є міжнародний досвід систем соціального забезпечення, насамперед, США і Канади, дія програм заохочення активної старості у Європі (Франція, Великобританія, ФРН), в Азії (Сінгапур, Гонконг), у Північній Америці, дія програм безперервного навчання дорослих у Європі, Азії, на американському континенті;

— пропаганда профілактичної культури у сфері добробуту та заохочення населення якомога довше вести здоровий активний спосіб життя з метою зниження рівня хронічних захворювань та витрат на охорону здоров'я;

— протягом всього життя у громадян має бути доступ до навчання з метою кращої фізичної, інтелектуальної, соціальної і фінансової підготовки до підвищення особистої відповідальності за власний рівень життя у старості [8].

Чимало людей похилого і навіть старечого віку достатньо здорові й активні для того, щоб працювати, а відтак робочі руки та досвід пенсіонера мають бути затребуваними у суспільстві. Як зазначає Ю. М. Антонян, навіть з невеликими поступками та пільгами, наданими працюючим пенсіонерам, використання їх трудової активності і досвіду набагато вигідніше, ніж утримання величезної армії песимістично налаштованих душевно і фізично хворих людей похилого віку [9, с. 153]. Тож важливо подолати дискримінацію літніх людей на ринку праці. Слід забезпечувати необхідні заходи для професійного орієнтування пенсіонерів, які надалі бажають працювати, надавати їм можливості професійної підготовки та перепідготовки, заохочувати підприємців до найму на роботу таких осіб, пристосовувати умови праці до потреб осіб похилого віку.

Нині, коли середня тривалість життя в Україні бажає кращого, адміністративно-примусове підвищення пенсійного віку є передчасним. Логічнішими були б гнучкіші підходи до віку виходу на пенсію. Держава мала б стимулювати більш пізній добровільний вихід на пенсію, заохочувати осіб похилого віку до продовження трудової діяльності, а не примушувати старше покоління до цього. Це, на наш погляд, єдина альтернатива. Її успішна реалізація зменшить податковий тягар на працездатне населення, дозволить реалізуватися багатьом літнім людям, котрі іноді не потребують співчуття та жалю, а хочуть бути повноправними членами суспільства. Результатом такої політики буде й зменшення соціальної напруги, що, безумовно, позитивно вплине й на динаміку злочинів, вчинених щодо осіб похилого віку.

Заходи держави у соціальній сфері мають бути адресними, спрямовуватися на тих, хто дійсно потребує допомоги. Йдеться, передусім, про самотніх людей похилого віку, які втратили здатність до самообслуговування, важко хворих, осіб без певного місця проживання. Необхідним, з огляду на це, є розвиток мережі установ, що надавали б соціальні послуги людям похилого віку у звичній для них обстановці, насамперед, удома. Доцільно також створювати розгалужену мережу соціальних ідалень для малозабезпечених, пільгових магазинів, аптек та інших важливих об'єктів, що сприяли покращенню становища досліджуваної категорії осіб.

Соціальну допомогу мають отримувати не лише самотні люди похилого віку, а й малозабезпечені сім'ї, в яких проживають такі особи. Тут має значення вирішення житлової проблеми, що дасть змогу зменшити конфліктність у сім'ях, знизити кількість злочинів, вчинюваних щодо літніх людей. Шляхи вирішення вказаної

проблеми вбачаємо у наданні доступних іпотечних кредитів, масштабному будівництві соціального житла, спорудженні сучасних будинків-інтернатів для самотніх осіб похилого віку тощо.

Одним із важливих факторів, що визначає становище літньої людини у суспільстві, є стан її здоров'я. Тому особи похилого віку мають бути забезпечені доступними та якісними медичними послугами. Актуальним у зв'язку з цим є створення в Україні розгалуженої системи геріатричної допомоги, що становлять "систему комплексних заходів медико-соціальної допомоги населенню літнього віку" [10]. Зайве наголошувати, що така допомога має бути своєчасною та якісною. З метою збереження психічного здоров'я осіб похилого віку доцільно також організовувати інформаційно-просвітницькі кампанії за участі ЗМІ, спеціальні лекції з питань збереження психічного здоров'я, створення "телефонів довіри" та ін. Тож на часі проведення кардинальної реформи у сфері охорони здоров'я.

Система національного законодавства з питань соціального захисту осіб похилого віку складається з розгалуженої мережі різних за юридичною силою нормативно-правових актів. Це насамперед Конституція України від 28 червня 1996 р., закони України "Про пенсійне забезпечення" від 5 листопада 1991 р., "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" від 21 березня 1991 р., "Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні" від 16 грудня 1993 р., "Про соціальні послуги" від 16 червня 2003 року, "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" від 5 жовтня 2000 р., "Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей" від 2 червня 2005 р., "Про житловий фонд соціального призначення" від 12 січня 2006 р. та ін. Можна сказати, що наразі в Україні створене достатнє законодавче підґрунтя для належного рівня соціального захисту осіб похилого віку. Разом із тим вважаємо, що діючі нормативно-правові акти, які регулюють питання соціального забезпечення, соціально-медичного обслуговування, потребують удосконалення в частині правових гарантій благополуччя старшого покоління та недопущення його дискримінації. Так, потребує доповнення ст. 24 Конституції України, яка у частині другій передбачає, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками. Лише в контексті останніх можна говорити про "вікову ознаку" як критерій можливих обмежень осіб похилого віку. Натомість пряме закріплення такої ознаки могло б сприяти підвищенню рівня соціального захисту цих осіб та, як наслідок, зменшення щодо них злочинних проявів.

Підсумовуючи викладене, можна зробити такі висновки.

На тлі негативних соціально-економічних змін, загострення житлових проблем, послаблення сім'ї та загального зниження моральності злочинність стосовно осіб похилого віку, поза сумнівом, зростатиме й надалі. Поряд із цим міжнародні масштаби цієї проблеми та стан її вирішення в Україні привертають увагу міжнародного співтовариства та його організацій, а також вітчизняних державних органів до вироблення правових механізмів її найефективнішого розв'язання. Важливе значення у системі таких механізмів відіграють заходи і засоби загальносоціального запобігання злочинам щодо осіб похилого віку. Встановлені на міжнародному та національному рівнях правового регулювання, вони передбачають насамперед низку юридичних механізмів щодо належного соціального забезпечення таких осіб. Зокрема йдеться про заходи щодо вдосконалення правової бази, спрямованої на захист прав та законних інтересів осіб похилого віку; реальне підвищення матеріального добробуту населення загалом та осіб похилого віку зокрема; проведення пенсійної реформи; забезпечення робочими місцями всіх, хто бажає працювати, і передусім — осіб похилого віку; прогресивні реформи у сфері охорони здоров'я; зміну ставлення до старшого покоління у суспільстві; формування у членів суспільства чіткої моральної позиції, орієнтованої на фундаментальні загальнолюдські

цінності, підвищення правової культури громадян, рішучу боротьбу з пропагандою насильства, жорстокості, подвійної моралі, формування нетерпимого ставлення до злочинів, боротьбу з пияцтвом тощо.

Реалізація цих та інших загальносоціальних заходів в Україні, окрім реального підвищення загального рівня соціально-побутового забезпечення осіб похилого віку, на наше переконання, позитивно вплине на зниження рівня злочинності і, насамперед, злочинних проявів щодо літніх людей.

Список використаних джерел

1. Андрушко, А. В. Поняття і особливості геронтологічної злочинності [Текст] / А. В. Андрушко // Кримінологія в Україні та протидія злочинності : зб. наук. ст. / за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. — Одеса : Фенікс, 2008. — С. 180–185. — Б-ка журналу “Юридичний вісник”
2. Закалюк, А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика [Текст] : [у 3 кн.] / А. П. Закалюк. — К. : Ін Юре, 2007. — Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. — 424 с.
3. Голіна, В. Запобігання злочинності: проблеми оптимізації соціальної активності [Текст] / В. Голіна // Вісник Академії правових наук України. — 2006. — № 3 (46). — С. 209-221.
4. Последующая деятельность по итогам Международного года пожилых людей: вторая Всемирная ассамблея по проблемам старения : Резолюция 2000/1 Экономического и Социального Совета Генеральной Ассамблеи ООН [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_993.
5. Європейська соціальна хартія від 18.10.1961 р. (переглянута) [Текст] // ВВР. — 2007. — № 51. — Ст. 1150.
6. Декларація про права інвалідів від 09.12.1975 р. [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_117.
7. Конвенція ООН про права інвалідів від 13.12.2006 р. [Текст] // ОВУ. — 2010. — № 17. — Стор. 93. — Ст. 799.
8. Бюлетень соціальної політики № 12 Міжнародної асоціації соціального забезпечення [Електронний ресурс]. — URL : <http://issa.int/content/download/12.pdf>.
9. Антонян, Ю. М. Преступность стариков [Текст] : монограф. / Ю. М. Антонян, Т. Н. Волкова. — [2-е изд., испр.]. — Рязань : Академия права и управления ФСИН, 2005. — 160 с.
10. Чайковська, В. Геріатрична допомога населенню України / Віра Чайковська [Електронний ресурс] Наукова бібліотека Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. — URL : http://lib.npu.edu.ua/full_txt/C2050301089.rtf.

Надійшла до редакції 01.03.2014

Курбатова И. С. Правовые основания общесоциального предупреждения преступлений в отношении лиц пожилого возраста

Дана характеристика мерам общесоциального предупреждения преступлений в отношении лиц пожилого возраста, проанализировано особенности их социальной защиты как приоритетного направления государственной деятельности. Исследовано состояние правового обеспечения и проблематику реализации основных прав и свобод пожилых людей в Украине. Обращено внимание на внедрение мероприятий адаптации пожилых людей в обществе как меру предупреждения преступлений в отношении их. Определено, что важнейшим мероприятием среди общего социального предупреждения преступлений в отношении пожилых людей следует признать их надлежащую социальную защиту, поскольку именно ее уровень является на сегодня самой распространенной детерминантой совершения преступлений относительно них. По результатам проведенного исследования внесен ряд предложений по совершенствованию действующего законодательства, в том числе и конституционно-правовых норм, предложенное собственно авторское определение возрастного признака как критерия возможных правовых ограничений в отношении пожилых людей.

Ключевые слова: общесоциальное предупреждение, преступление, пожилой возраст, пожилые люди, социальная защита.

Kurbatova, I. S. Legal Grounds of General Social Prevention of Crime against the Elderly

This article describes the general social crime prevention measures on the elderly, analyzes the characteristics of their social security as a priority area of state activity. The state legal issues and problems of the implementation of fundamental rights and freedoms of older persons in Ukraine are studied. Attention is paid to implementation of the adaptation of older people in society. It was determined that the most important measure of general social prevention of crime on older people should recognize their proper social protection, since its level is currently the most common determinant of committing crimes against them. The results of the study made a number of proposals to improve existing legislation, including constitutional and legal provisions, proposed its original definition "of age" as a criterion for possible legal restrictions on the elderly.

Keywords: *general and national prevention, crime, old age, the elderly, social insurance.*

